

УДК 349.412.28

**ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРИМУСОВОГО ВІДЧУЖЕННЯ
ПРИВАТНИХ ЗЕМЕЛЬ У СУСПІЛЬНИХ ІНТЕРЕСАХ**

Суєтнов Є. П.,

аспірант кафедри екологічного права
Національного університету
«Юридична академія України
Імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

Анотація: У статті досліджено процес формування інституту примусового відчуження приватних земель у суспільних інтересах. Доведено, що цей інститут уперше був закріплений у французькому законодавстві, а потім перенесений до законодавств інших держав.

Ключові слова: викуп земельних ділянок, примусове відчуження земельних ділянок, експропріація, суспільні інтереси, суспільні потреби, суспільна необхідність.

Аннотация: В статье исследован процесс формирования института принудительного отчуждения частных земель в общественных интересах. Доказано, что этот институт впервые был закреплён во французском законодательстве, а потом перенесён в законодательства других государств.

Ключевые слова: выкуп земельных участков, принудительное отчуждение земельных участков, экспроприация, общественные интересы, общественные потребности, общественная необходимость.

Annotation: In article the formation process of institute of compulsory alienation of the private lands in public interests is investigated. It is proved that this institute has been fixed for the first time in the French legislation, and then transferred to legislations of other countries.

Key words: redemption of land plots, compulsory alienation of land plots, expropriation, public interests, public needs, public necessity.

Правове регулювання відносин, що виникають у процесі примусового відчуження приватних земель у суспільних інтересах, на сьогодні регулюється Конституцією України, Земельним кодексом України та Законом України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17 листопада 2009 року (далі – Закон) [1].

Згідно зі ст. 41 Конституції кожен має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю. Право приватної власності є непорушним і ніхто не може бути протиправно його позбавлений. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості.

Наведене конституційне положення деталізується у Земельному кодексі, який містить загальні норми щодо примусового відчуження приватних земель у суспільних інтересах, та Законі, який визначає його правові, організаційні та фінансові засади. Так, за концепцією Закону органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень та в установленому порядку приймають рішення про викуп земельних ділянок і розміщених на них нерухомих об'єктів, які перебувають у приватній власності, для визначеного переліку суспільних потреб. Протягом певного строку власнику надсилається письмове повідомлення, де зазначається інформація щодо об'єктів викупу, їх місцезнаходження, площі та кадастрового номера земельної ділянки, категорії земель, мети й умов викупу тощо. Після отримання повідомлення власник або погоджується з викупом, або відмовляється від

нього. У разі згоди власника з викупом між ним і представниками органу, що прийняв рішення, проводяться переговори, за результатами яких між сторонами укладається договір купівлі-продажу або міни, якщо замість викуплених об'єктів власнику надається інше рівноцінне майно. У випадку незгоди власника з викупом земельної ділянки та розміщених на ній нерухомих об'єктів для суспільних потреб вони можуть бути відчужені примусово з мотивів суспільної необхідності на підставі рішення суду та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості.

Примусове відчуження приватних земель у суспільних інтересах є новим інститутом для вітчизняної земельно-правової доктрини та відповідної галузі законодавства. Відтак, доцільно проаналізувати історію його формування.

Розпочинаючи аналіз формування вказаного інституту, слід зазначити, що основна ідея відчуження, а також усі його принципи і правила були вироблені лише в Новому та Новітньому часах. Однак у Середньовіччі та навіть у Стародавньому світі мали місце окремі випадки відчуження, розгляд яких сприятиме цілісному уявленню про весь історичний процес¹.

Суспільний лад Стародавньої Греції засновувався на повному пріоритеті інтересів громади над інтересами окремих громадян². Звичайно, за таких умов приватна власність не могла досягти високого рівня розвитку. Давньогрецька держава володіла широкими повноваженнями вторгатися в майнові права своїх громадян для задоволення інтересів усієї громади, а тому могла безперешкодно відбирати приватні землі з метою будівництва різних суспільних споруд.

У Стародавньому Римі ставлення до приватної земельної власності було спочатку таким самим, як у Стародавній Греції, але в республіканську епоху (509 – 27 рр. до н. е.) ситуація істотно змінилася.

Незважаючи на те, що інтереси громади визнавалися важливішими за інтереси окремих громадян³, держава не вправі була втручатись у сферу індивідуальної автономії приватної особи. Право власності («dominium») було недоторканим, а власник визнавався єдиним хазяїном свого майна. Такому безумовному праву власника відповідав безумовний обов'язок кожної особи (як приватної, так і, власне, держави) утримуватися від втручання в його владу. Безумовність влади приватного власника обмежувалася тільки тоді, коли цього вимагали якісь надзвичайні обставини або коли користування майном порушувало інтереси інших власників.

Звісно, у практичному житті здійснювалося відчуження приватних земель для будівництва таких споруд як дороги, водопроводи, клоаки⁴, віадуки⁵. Проте ці суспільні потреби задовольнялися добровільними угодами з власниками земель або окремими урядовими актами [4, с. 314]. За писаним правом Давньоримська держава не могла примусово відчужувати у приватних осіб землю, що їм належить.

Кардинальні зміни сталися в імперську епоху (27 р. до н. е. – 476 р. н. е.). Теоретично імператор вважався представником народу, проте насправді він зосереджував у своїх руках усю повноту верховної влади. З органу держави імператор перетворився в абсолютного володаря, який стоїть вище за всіх і діє поза законом. Змінилося і ставлення до власності: відносно суверенного права імператора вона зробилася беззахисною. Можливість примусового відчуження приватних земель засновувалася на верховній владі імператора («imperium»), тоді як цілі такого відчуження визначалися ним особисто.

Германські племена, що вторгнулися в межі Римської імперії, розповсюдили комплекс невідомих античному світу понять і уявлень. Очоловав плем'я король, який спочатку був виконавцем народної волі, проте пізніше його влада втратила свій підлеглий характер і перетворилася на абсолютну. Королі почали дивитися на власні повноваження як на приватне, особисте право, а на саму державу – як на вотчину. Тому римське поняття «imperium» остаточно зникло.

Всюди навколо короля та його приближених осіб з'являється значна група васалів, які були пов'язані зі своїми сеньйорами особистими узами вірності та отримували за це від них захист і матеріальне забезпечення, у тому числі великі земельні володіння. Роздача володінь поклала початок бенефіціарній системі, на якій засновувався весь середньовічний суспільний лад. По суті бенефіцій був даром, який сеньйор дарував своєму васалу. Але цей дар значно відрізнявся від Давньоримського інституту дарування, головною рисою якого було збільшення майна обдарованої особи при відповідному зменшенні майна дарувальника. Особа, що отримала дарунок ставала безумовним його власником, і ревокація⁶ могла настати тільки у відомих, визначених законом випадках.

Зовсім інша ситуація була в германському праві. За загальним правилом дарування тут було ревокабельним і дарунок завжди міг бути відібраний назад, тобто в дарувальника-сеньйора залишався значний комплекс повноважень [5, с. 49-62]. З огляду на те, що верховним сеньйором вважався король, він

міг відняти землю у свого підданого для будь-яких потреб, зокрема, для будівництва укріплень, гірничих розробок тощо. Відібрання приватних земель здійснювалося без відшкодування, більше того, іноді навіть траплялося, що попередні власники зобов'язувалися сплачувати повинності за ті земельні ділянки, які були в них відібрані [6, с. 167].

Із розвитком держави та більшої участі її органів у організації державного та суспільного господарства, з одного боку, а з іншого – у зв'язку з розвитком приватної власності, частішають випадки примусового відчуження приватних земель і поступово формується теорія відчуження [4, с. 314].

Перша теорія, що обґрунтувала право держави на примусове відчуження приватних земель у суспільних інтересах, була запропонована Г. Гроцієм у творі «Про право війни та миру» 1625 р.⁷. Можливість здійснення відчуження він виводив із начебто належного державі (голові держави) права верховної власності («dominium eminens») над усім майном своїх підданих. «Dominium eminens» – це прояв суверенітету верховної влади, отже, воно належить державі як суб'єкту публічного, а не приватного права. У разі зіткнення права верховної власності з правом власності приватних осіб останнє, як нижче, поступається першому, як вищому, і приватна власність відчужується на користь держави. Єдиною гарантією для приватних власників є те, що їхнє майно відчужується за умови відшкодування завданих їм збитків.

Після нетривалої боротьби теорія Г. Гроція одержала загальне визнання. Нею почали виправдувати будь-яке втручання держави в права своїх підданих в інтересах загального блага: розпоряджатися майном підданих і знищувати його; позбавляти посад; висилати осіб за межі держави; примушувати їх до надання грошей у борг, відбирати зроблені дарунки тощо. Проте точного визначення поняття «dominium eminens» в юридичній літературі того часу не було. Вчені обмежувалися екземпліфікацією⁸ та спробою провести більш-менш чітку грань між dominium eminens та іншими видами влади [5, с. 83].

У західній публіцистиці XVII ст. дуже гостро постало питання про те, чи є поняття «dominium eminens», уведене Г. Гроцієм, правом власності, або ж воно є насправді якимось особливим публічним правом володарювання – «imperium», а не «dominium». Відповідаючи на це питання, юристи вказаної епохи доволі чітко визначили відмінність права власності від належного державі права верховної влади: власність – це право повного розпорядження речами, а влада – право розпорядження особами. Безпосереднім об'єктом власності є майно, а безпосереднім об'єктом верховної влади є людина, підданий держави та громадянин. Влада може розпоряджатися майном, яке належить її громадянам, лише побічно, оскільки метою влади є не використання об'єкта, а збереження суспільного цілого, пов'язаного з благом громадян. Навпаки, метою власника є використання об'єкта. Тому верховна влада не містить у собі ідеї власності. Вона обмежується правом наказувати й упорядковувати з метою загального блага, тобто керувати речами й особами [8].

Таким чином, у науковому середовищі було остаточно визнано, що право власності («dominium») «охоплює» майно повністю, не залишаючи місця для безпосереднього панування над ним держави. Відтак, усі намагання визначити поняття «dominium eminens» і відмежувати його від поняття «imperium» успіху не мали: сферу тих заходів, які засновувалися на верховній власності держави, виявилось вкрай важко відмежувати від тих заходів, які засновувалися на праві наказувати, на публічно-правовому ґрунті [5, с. 87]. А тому, підставою для примусового відчуження приватних земель у суспільних інтересах знову почало визнаватися право верховної влади – «imperium». Така влада зробилася абсолютною і безмежною.

Разом із тим, зауважимо, що теорія «dominium eminens» значно вплинула на процес формування та розвитку права примусового відчуження в країнах англо-американської правової сім'ї, зокрема, у Сполучених Штатах Америки⁹. На її засадах була розроблена американська доктрина «eminent domain»¹⁰.

У середині XVIII ст. опозиційні політичні письменники повстали проти необмеженої верховної влади. Одним із яскравих представників цієї доби був Ш.Л. Монтеск'є, який боровся проти абсолютної влади заради індивідуальної свободи, вимагав, щоб держава огородила приватну особу від свого свавільного втручання. Власність у Ш.Л. Монтеск'є являє собою вищий прояв цивілізації, і тому навіть за умови визнання переваги суспільного блага над приватним ніхто не може позбавити людину її майна. У творі Ш.Л. Монтеск'є «Про дух законів» 1748 р. була позначена ідея, сутність якої полягає в тому, що держава хоч і має право примусово відчужувати приватні землі в суспільних інтересах, але, разом із тим, вона зобов'язана визнавати святість і гарантувати непорушність права приватної власності. Для того, щоб надати власнику можливість користуватися належними йому цивільними правами і перевагами, у зазначених відносинах Ш.Л. Монтеск'є пропонував розглядати суспільство як приватну особу¹¹.

У ст. 17 французької Декларації прав людини і громадянина 1789 р. ідея Ш.Л. Монтеск'є була закріплена в такому формулюванні: «Оскільки власність є право недоторканне і священне, ніхто не може бути позбавлений її інакше, як у випадку встановленої законом безсумнівної суспільної необхідності та за умови справедливого й попереднього відшкодування» [9, с. 251, 252]. Згодом вона була закріплена в Конституції Франції від 3 вересня 1791 р.¹², пізніше – у Декларації прав людини і громадянина від 24 червня 1793 р.¹³, а ще пізніше – у Конституції Французької Республіки від 4 листопада 1848 р.¹⁴ Із наведених французьких конституцій ця ідея перейшла до конституцій монархічних (Баварія, Баден, Бельгія, Болгарія, Греція, Данія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Пруссія, Румунія, Саксонія, Японія), федеративних (Аргентина, Бразилія, Мексика) та республіканських (Аппенцель Ауссер-Роден, Берн, Гларус, Женева) держав XIX ст. [12, 13]. На її засадах згодом розвинувся правовий інститут, який у доктрині одержав назву «експропріація»

(фр. expropriation < лат. ex – від, з + proprius – власний; букв. «позбавлення власності»)¹⁵.

Якщо порівнювати положення, закріплені в V Поправці (статті) 1791 р. до Конституції США та ст. 17 французької Декларації прав людини і громадянина 1789 р., можна побачити, що вони схожі між собою. Незважаючи на те, що американська доктрина примусового відчуження заснована на теорії Г. Гроція «eminent domain», очевидно, що саме конституційне формулювання положення зазнало впливу або безпосередньо ідей Ш.Л. Монтеск'є, або ст. 17 Декларації. Як би там не було, але в наш час, як слушно зазначив Ю.М. Галятін, примусове відчуження приватних земель за доктриною «eminent domain» є аналогічним експропріації у праві тих країн, які належать до романо-германської правової сім'ї [10, с. 56].

Прийнятий у 1804 р. французький Цивільний кодекс так само закріпив основну ідею експропріації. У ст. 545 цього Кодексу було зазначено, що «ніхто не може бути примушений до відчуження своєї власності, якщо це не робиться з причини суспільної користі та за справедливе й попереднє відшкодування» [16, с. 153].

Цікаво звернути увагу на поступову зміну формулювання основної ідеї експропріації у французькому законодавстві. Так, за Декларацією прав людини і громадянина 1789 р., примусове відчуження приватної власності дозволялося тільки «у випадку встановленої законом безсумнівної суспільної необхідності». В Конституції 1791 р. слово «безсумнівної» було вже викреслено, а в Цивільному кодексі 1804 р. суспільна «необхідність» взагалі була замінена на суспільну «користь». Відтак, розроблений правовою доктриною і закріплений законодавством принцип примусового відчуження було дещо перефразовано і він набув вигляду посилання, що обґрунтовує експропріацію не «суспільною необхідністю» (necesidad publica), а «суспільною користю» (utilidad publica)¹⁶.

Зрозуміло, що визначення підстав для примусового відчуження терміном «суспільна користь» було загальним і не надавало гарантій власникам, у яких відчужувалася земля: право відчуження належало адміністративним органам, які вирішували питання щодо необхідності відчуження й обчислювали суму винагороди. Для захисту прав власників виникла потреба у створенні спеціального закону.

8 березня 1810 р. за ініціативою імператора Наполеона I такий закон було прийнято. Його основу складало положення про те, що примусове відчуження приватних земель та розміщених на них нерухомих об'єктів для суспільного блага може здійснюватися тільки за рішенням суду. Цей принцип гарантував надійний захист майнових прав приватних осіб. Компетенція адміністративних і судових органів була розмежована: глава держави вирішував питання щодо мети відчуження, а суди визначали, чи є така мета законною і чи можна в цьому разі здійснити відчуження. Для прийняття скарг від осіб, які бажали довести, що їхнє майно не потрібно для певної мети, була створена особлива комісія.

У процесі застосування вказаного закону виникало безліч суперечок між адміністративними та судовими органами, в результаті чого він

неодноразово змінювався. Спочатку був прийнятий закон від 30 березня 1831 р., а потім – від 7 червня 1833 р. Ці закони внесли суттєві зміни в закон від 8 березня 1810 р. Однак і вони виявилися недосконалими, і тому 3 травня 1841 р. було прийнято новий закон, який сумістив переваги й уник недоліків своїх попередників¹⁷. Пізніше були прийняті закони від 13 квітня 1850 р. та від 27 липня 1870 р.

Наведені французькі закони стали основою для законотворчої діяльності інших європейських країн із питання експропріації. Так, за їх зразком з'явилися баденський закон 1835 р., баварський 1837 р., англійський 1845 р., італійський 1865 р., бельгійський 1870 р., пруські залізничний 1838 р., гірничий 1865 р. і загальний 1874 р. закони, іспанський 1879 р., угорський 1881 р. та ін. [18].

Таким чином, основою континентального права примусового відчуження приватних земель у суспільних інтересах, іменованого експропріацією, є французьке законодавство. Саме законодавство Франції закріпило всі принципи і правила експропріації, які потім були перенесені до законодавств інших держав. Згодом інститут експропріації з'явився й у законодавстві Російської імперії, під владою якої до середини XIX ст. возз'єдналися майже всі українські землі.

ПРИМІТКИ

1. Загальноприйнятим є виділення 4-х основних періодів розвитку світової цивілізації: Стародавній світ (IV тис. до н. е. – V ст. н. е.), Середньовіччя (V ст. – XVII/XVIII ст.ст.), Новий час (XVII/XVIII ст.ст. – кінець XIX ст.) і Новітній час (XX ст. – ...).

2. Як зауважував І.С. Андреевський, «грецьке життя вперше усвідомило обов'язки члена своєї громади; тому вся робота грецького життя полягала у з'ясуванні справ суспільних, у принесенні в жертву суспільному всього приватного, всього особистого: в особі громадянина Греції зникає приватна особа грека» [2, с. 4].

3. Згадаємо слова видатного римського оратора, державного діяча та філософа Марка Тулія Ціцерона: «*Salus populi suprema lex*» («Благо народу – найвищий закон»).

4. Клоака [< лат. cloaca < – промиваю] – підземний канал у Стародавньому Римі для відведення нечистот [3, с. 529].

5. Віадук [франц. viaduc < лат. via – дорога, шлях і ducō – веду] – мостові споруди, шляхопроводи у вигляді аркових мостів на високих опорах у місцях перетину доріг з іншими великими дорогами, ярами, ущелинами тощо [3, с. 214].

6. Ревокація [лат. revocatio відкликання] – скасування раніше даного розпорядження, доручення [3, с. 788].

7. За теорією Г.Гроція, право приватної власності виникло в порівняно пізній час, бо спочатку існувала загальна власність усіх людей на надані їм Богом блага. Кожна особа могла вільно розпоряджатися будь-яким майном для задоволення своїх потреб, і таке загальне право власності всіх людей замінювало право власності приватної. Згодом людські пороки породили нові потреби та змусили людей змінити існуючий порядок і встановити приватну власність. Однак первинне право власності всіх людей не зникло безслідно; навпаки, у певних випадках воно може виявлятися знову. Саме цим, на переконання Г. Гроція, і виправдовується існування крайньої необхідності: особа, якій загрожує голодна смерть, викрадає їстівні припаси, чим використовує своє первинне право на все майно. Тому й поняття власності, «dominium», складається з двох елементів: «*facultas vulgaris*» та «*jus eminens*». Перше надано приватним особам у їхніх особистих інтересах, а друге

належить усьому суспільству, стоїть над першим і може бути використано в інтересах загального блага [5, с. 81, 82]. Сутність «*jus eminens*» полягає в тому, що «держава або той, хто діє від її імені, може користуватися ним [майном приватних осіб] і навіть знищувати та відчужувати його не лише у випадку крайньої необхідності, яка надає навіть приватним особам це право, а й в інтересах державного блага, якому, думається, погодилися принести в жертву свої приватні інтереси ті, хто вступив у громадянський союз» [7, с. 775]. Разом із тим держава зобов'язана відшкодувати завдані збитки приватному власнику, майно якого було відчужено, причому «від цього тягара не звільняється держава, якщо навіть у даний момент вона не може виконати свого обов'язку; як тільки в державі з'являються кошти, знову як би оживає задрімане зобов'язання» [7, с. 775].

8. Екземпліфікація [лат. exemplum – взірець, зразок і ...фікація] – пояснення за допомогою конкретних, наочних прикладів, забезпечення ілюстративним матеріалом [3, с. 404].

9. Розвиток американської доктрини права примусового відчуження з початку її виникнення і до наших часів детально досліджено М.Ю. Галатінін [10].

10. У Конституції США від 17 вересня 1787 р., точніше, у V Поправці (статті) до неї 1791 р. закріплено: «... ніхто не може бути позбавлений... власності без легального судового розгляду; приватну власність не можна відбирати на суспільне застосування без справедливої винагороди» [9, с. 191].

11. Ш.Л. Монтеск'є писав: «Подібно до того, як люди відмовилися від природної незалежності, щоб жити під владою законів держави, вони відмовилися від природної спільності майна, щоб жити під владою законів цивільних. Перші з цих законів дали їм волю, другі – власність. Не потрібно вирішувати за законами волі... те, що повинно бути вирішене за законами власності. Якщо кажуть, що благо приватне повинно поступатися благо суспільному, то це лише неправдивий умовивід. Правило це... недоречно застосовувати до питань власності, тому що суспільне благо завжди вимагає, щоб усякий незмінно зберігав право на власність, забезпечене йому цивільними законами... Отже, у справі суспільного блага візьмемо за правило, що благо це ніколи не може полягати в тому, щоб позбавити людину майна, і навіть найменшої частини його, політичним законом або розпорядженням. У цьому випадку слід точно дотримуватися закону цивільного, що становить верховну охорону власності. Тому, якщо суспільство має потребу в майні приватної особи: ніколи не потрібно тут діяти за суворістю державного закону, перемога повинна належати цивільному закону, який, немов добрий батько, з однаковою любов'ю дивиться на все суспільство і на його окремого члена. Якщо уряд захоче збудувати суспільну будівлю чи прокласти нову дорогу, необхідно, щоб він винагородив кого слідує: суспільство в цьому відношенні є ніби приватна особа, що укладає угоду з приватною особою. Вже достатньо того, що він [уряд] може змусити громадянина продати свою власність, позбавляючи його тим самим переваги, дарованої йому цивільними законами, за якою ніхто не може примушувати його до відчуження його власності» [11, с. 490, 491].

12. «Конституція забезпечує недоторканність власності та справедливе попереднє відшкодування, якщо встановлена законом суспільна необхідність потребує майнових жертв» (розд. 1 Конституції Франції від 3 вересня 1791 р.) [9, с. 253].

13. «Ніхто не може бути позбавлений ані найменшої частини своєї власності без його згоди, крім випадків, коли цього вимагає встановлена законом необхідність, і лише за умови справедливої і попередньої винагороди» (ст. 19 Декларації прав людини і громадянина від 24 червня 1793 р.) [9, с. 332].

14. «Усяка власність недоторканна. Держава, однак, може вимагати відчуження власності у випадку суспільної потреби, законним чином констатованої, за умови

справедливого та попереднього відшкодування» (гл. II, ст. 11 Конституції Французької Республіки від 4 листопада 1848 р.) [9, с. 449].

15. Досліджуючи історію виникнення інституту експропріації, вчені зазначали, що в праві Стародавніх Греції та Риму, а також у Середньовічному праві його ще не існувало. Експропріація – це інститут Нового часу. М.В. Венеціанов, автор дореволюційної монографії з експропріації, зауважував: «Якщо раніше, до XIX ст. експропріація не мала ніякого розвитку, то це легко пояснюється тим, що раніше не було потреби у відчуженні приватної власності, адже не було таких грандіозних економічних заходів, для яких головним чином (але не тільки), і здійснюється примусове відчуження, а з іншого боку, не була так сильно розвинена ідея законності, й експропріація замінювалася сваволею адміністративних органів чи сингулярною постановою державної влади» [14, с. 14]. Л.А. Кассо стверджував, що «експропріація в історії тоді стає правовим інститутом, коли свавільність приватної власності найбільш розвинута» [15, с. 151].

16. На думку французького юриста К. Валине, заміна одного слова іншим насправді виявилася заміною концепції, а не термінології. Експропріація, що здійснюється з розумінням «користі», а не «необхідності», стала в руках держави гнучким інструментом політики економічного втручання, оскільки нова концепція, будучи менш визначеною у своїх цілях, ніж попередня, виявлялася і менш визначеною у практичному застосуванні. Спочатку концепція «utilidad publica» ототожнювалася тільки із суспільними роботами (наприклад, будівництво шляхів сполучення). Потім вона поширилася на різноманітні публічні служби (servicios públicos) та, будучи доволі еластичною, почала використовуватися для обґрунтування експропріації в інших цілях, таких як наукові, спортивні тощо. Іншими словами, концепція «utilidad publica» виявилася дуже зручною формулою, що дозволяє верхній владі здійснювати втручання в господарську та підприємницьку діяльність у широкому діапазоні. Термін «суспільна необхідність» не зник зовсім з обороту, однак почав послідовніше відмежовуватися від «суспільної користі». Під умовами, які охоплюються «суспільною необхідністю», почали розуміти державну безпеку, захист національної території, забезпечення здоров'я населення, потребу надання допомоги у випадку стихійних лих та ін. [17, с. 37].

17. Цей закон складався з 8 титулів і 77 статей. Перший титул містив загальні положення про судовий розгляд питання щодо законності відчуження; другий визначав порядок складання плану земель, які підлягають відчуженню; третій присвячувався наслідкам відчуження; четвертий закріплював порядок винагороди приватних власників (він складався з трьох глав: 1) попередні дії; 2) про спеціальних присяжних, які мають право визначати розмір винагороди; 3) правила винагороди); п'ятий регулював, власне, процедуру виплати винагороди; шостий містив різні визначення щодо права на повернення відчуженого нерухомого майна; сьомий наводив особливі правила відчуження, а восьмий вказував на скасування законів 1810 та 1833 рр. [14, с. 23, 24].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Відомості* Верховної Ради України. – 2010. – № 1. – Ст. 2.
2. *Андреевский И.Е.* Русское государственное право. Т. 1. Введение и Ч. 1. О правительстве /. – СПб.; М.: Изд. М.О. Вольфа, 1866. – 496 с.
3. *Словник* іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
4. *Энциклопедический словарь*. Том XL. / Издатель: Ф.А. Брокгауз (Лейпциг), И.А. Ефрон (С.-Петербург). – СПб.: Тип. Акц. Общ. Брокгауз-Ефрон, 1904. – 468 с.
5. *Шалланд Л.* Юридическая природа территориального верховенства (историко-догматическое исследование). Том I. – СПб.: Тип. Тренкк и Фюсно, 1903. – 305 с.
6. *Саньяк Ф.* Гражданское законодательство Французской революции (1789–1804) / Под ред.: Челябин Н.И., Пер.: Старосельская-Никитина О.А., Предисл.: Стучка П.И. – М.: Изд-во Ком. Акад., 1928. – 374 с.
7. *Гроций Г.* О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права [Текст] / Г. Гроций; под ред. С.Б. Крыпов. – М.: Госюриздат, 1957. – 868 с.
8. *Алексеев Н.Н.* Собственность и социализм // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://elibr.org.ua/economics/ua_readme.php?subaction=showfull&id=1100598163&archive=&start_from=&ucat=2&. Исупов К., Савкин И. Русская философия собственности (XVII–XX вв.). – СПб.: СП «Ганза», 1993. – 512 с.
9. *Конституции и законодательные акты буржуазных государств XVII–XIX вв.* Англия, США, Франция, Италия, Германия: Сборник документов / Под редакцией П.Н. Галанзы. – М.: Госюриздат, 1957. – 587 с.
10. *Галатин М.Ю.* США: правовое регулирование использования земель [Текст] / М.Ю. Галатин; отв. ред. О.С. Колбасов. – М.: Наука, 1991. – 254 с.
11. *Монтескье Ш. Л.* О духе законов или об отношениях, в которых законы должны находиться к устройству каждого правления, к нравам, климату, религии, торговле и т. д. [Текст]: Монография / Ш. Монтескье; под ред. А.Г. Горнфельда, со вступительной статьей М.М. Ковалевского. – СПб.: Изд. Л.Ф. Пантелеева, 1900. – 685 с.
12. *Современные Конституции.* Сборник действующих Конституционных актов. Т. 1. Конституционные монархии / Перевод под редакцией и со вступительными очерками В.М. Гессена и Б.Э. Нольде. – СПб.: Издание Юридического книжного склада «ПРАВО», 1905. – 596 с.
13. *Современные Конституции.* Сборник действующих Конституционных актов. Т. 2. Федерации и Республики / Перевод под редакцией и со вступительными очерками В.М. Гессена и Б.Э. Нольде. – СПб.: Издание Юридического книжного склада «ПРАВО», 1907. – 653 с.
14. *Венецианов М.В.* Экспроприация с точки зрения гражданского права. – Казань: Тип. Импер. Университета, 1891. – 114 с.
15. *Кассо Л.А.* Русское поземельное право. – М.: Издание книжного магазина И.К. Голубева, под фирмой «Правоведение», комиссионера государственной типографии, 1906. – 256 с.
16. *Французский гражданский кодекс 1804 года.* С позднейшими изменениями до 1939 года / Перевод И.С. Перетерского. – М.: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1941. – 471 с.
17. *Безбах В.В.* Право собственности на землю в странах Латинской Америки (Проблемы регламентации и преобразований). – М.: Изд-во УДН, 1989. – 144 с.
18. *Шалфеев Н.П.* Краткий очерк постановлений важнейших иностранных законодательств об экспроприации. – СПб.: Тип. II Отд. Соб. Е. И. В. Канцелярии, 1872. – 95 с.